

Vápenictví na Strakonicku a Písecku

(12.-18. století)

Vápno znal v některých oblastech již pravěký člověk. Na Strakonicku a Písecku bylo poprvé využito od 12. století při budování románských staveb. Za nejstarší pec na pálení vápna považujeme objekt, který byl součástí milevské stavební hutě ze 13. století. Byl prozkoumán pracovníky muzeí v Táboře, Milevsku a Písku r. 1972 v blízkosti milevského kláštera.¹ Dochovaná spodní část pece byla rozebrána a sestavena v expozici Městského muzea v Milevsku. Z instalovaných zbytků je patrné, že měla obdélný půdorys délky přes 2 m. Jejím středem procházel 67 cm široký patrně klenutý tahový kanál, vyzděný z cihel. Po obou stranách klenby bylo několik kanálků, kterými proudil vzduch do topeniště. V některých se dochovala až 10 cm silná vrstva vápna. Obvodové stěny pece byly z lomového kamene. Před objektem byl zahlobený asi 2 m dlouhý obslužný prostor. Nedaleko byla objevena hromádka nezpracovaného vápence. Jelikož v blízkém okolí Milevska nejsou jeho ložiska, je pravděpodobné, že tato surovina byla dovážena z lomu u Horosedel, který patřil milevskému klášteru do r. 1234.

Nejstarší písemná zpráva o vápenkách na území sledovaných okresů pochází z roku 1420. Jedná se o pece ve Vodňanech, které musely být dosti prostorné, neboť husité v nich upálili vodňanské kněze.² Obdobně jako v Praze, kde byla řada pecí na obvodu města při hradbách, i zde podle zápisů z 16. století stály na Budějovickém předměstí proti Týnské bráně.

Se získáváním suroviny měli vodňanští potíže. Z 15. a 16. století se zachovala řada zpráv o jejich těžbě na sousedních panstvích (u Radčic a na Bavorovsku - snad u samoty Hudlivaňky), prováděné mnohdy bez povolení vlastníka.³

Přes nedostatek suroviny město vápno ještě prodávalo.⁴ Například v prosinci 1516 na upozornění úředníků nad vápnem kováře Vaňka a ševce Brožka upomíná purkmistr kováře Víta z Kestřan,

který vzal pro potřebu svého pána Jindřicha ze Švamberka 20 džberů vápna po 6 groších. V roce 1557 požaduje město od Jetřicha Slatinského 8 kop míš. za odebrané vápno. Roku 1560 došlo k vymáhání dluhu za vápno po Janu Skálovi z Březí u jeho syna Adama.

Jindy město pro změnu vápno kupovalo. Například 14. srpna 1570 jeli ze šesti forami pro vápno zakoupené od Jetřicha Boubínského z Újezda a na Lipovici.⁵

V roce 1538 se město dohodlo s Joštem z Rožmberka, že za povolení stavby mostu přes Blanici můžou po dobu šesti let na helfenburském panství těžit vápenec a případně jej i pálit. Úmluva platila pro 10 vápenic o dvou tahových otvorech. Museli se ovšem zavázat, že v případě škody vzniklé těžbou nebo pálením, ji nahradí.⁶

V roce 1580 se vodňanští dohodli s Mikulášem Bejšovcem na Blanici, že si vypálí své vápno v jeho vápenici. Naváželi si již dříví, ale Bejšovec nedodržel slib a nechtel pec uvolnit.⁷

Archeologické výzkumy nám dokládají, že vápenické pece byly všude, kde se ve větší míře stavělo a kde šlo zajistit dostatek vápence. Zpravidla se pátilo v blízkosti staveniště, přestože výtěžek se pohyboval asi na polovině hmotnosti celé vsázky. Vedle již uvedených dokladů pecí u kláštera a ve městě stály pece i v městečkách, u vsí, tvrzí a hradů. V městečku Radomyšli⁸ byla stavba ze 14. století s klenutým vchodem později přepažena zděnou příčkou a upravena pravděpodobně jako pec na vápno. Na severním nádvoří volyňské tvrze⁹ byla objevena pec patrně z doby kolem r. 1500 a nebo mladší. Do 16. století je řazena pec, prozkoumaná v r. 1978 v těsném sousedství osady Krty¹⁰, severně od domu čp. 15. Objekt byl na hraně terásky vlevo u cesty k vápencovému lomu, surovina však byla dostupná též přímo v osadě. Jednalo se o zbytek jámy nepochybně oválného půdorysu rozměrů cca 2 x 3 m a hloubky 1,3 m. Těsně pod povrchem se mírně rozšiřovala a z místa největší výduti se kónicky zužovala ke dnu průměru kolem 80 cm. Přesné zaměření nebylo možné, neboť objekt byl z větší části zničen bagrem. Stěny jámy byly vymazány hlínou, která měla sklovitý povrch, vzniklý při pálení. Na dně ležely úlomky vápence a nad nimi v šedočerné výplni bylo 29 zlomků šedé, redukčně pálené keramiky ze 16. století (Muzeum středního Pootaví Strakonice, inv.č. A 765).

Několik patrně středověkých nebo raně novověkých vápenic jsem zjistil při povrchovém průzkumu hradů. V podhradí hradu Helfenburku u Krajníčka je pec ve svahu 10 m vpravo od cesty k hradu a asi 190 m od brány. Má čtvercový půdorys s vnitřním prostorem délky cca 8 m. Na dvou místech leží kameny s natavenou struskou, obdobnou u recentních vápenických pecí. Totéž platí o hrudkách cihlově červené vypálené hlíny z vnějšího svahu.

Obdobný objekt je 41 m východně od hrádku Křikava u Černívka.¹¹ Jeho vnitřní šířka je 3,5 m a výška 1,2 m. Drobný výkop uvnitř zachytil několik vápencových kamenů a stopy malty.¹²

Rovněž v areálu hradu Zvíkova se nachází obdélná pec, šířky 175 cm a délky kolem 360 cm, přistavěná k západní hradbě ve vstupní části hradu, 10 m jižně od pivovaru. Je vyzděna převážně z cihel (celé jsou 28 cm dlouhé a 6 cm silné), zčásti i z kamenů. Síla vyzdívky při hradbě je 36 cm. Zachovalá západní strana je sudovitě vypouklá, ostatní stěny vyčnívají jen 30 - 40 cm. Natavení stěn je nejvýraznější uprostřed pece. Otevřena je k severu, kde je 10 m dlouhý manipulační prostor.

Podle písemných dokladů byla vápenice na Zvíkově vystavěna v roce 1454. Historik August Sedláček se domníval, že byla na předním neboli velkém dvoře.¹³ Ve zvíkovských stavebních Registrech z let 1512 - 1573 jsou uvedena častá vydání za lámání vápence a pálení vápna.¹⁴ V roce 1540 bylo vyplaceno Jakubu Hlídkovi 2 kopy 44 grošů od vyzdění vápenice u hradu. Byla čtyřúhelníková se dvěma tahovými otvory. Někdy mezi sv. Havlem 1558 a sv. Jiřím 1559 byla opravována. V letech 1560 - 1561 byl nad ní udělán krov. V roce 1567 ji předělal Lorenc Vlach za 8 kop 40 grošů. Nový krov zhotovil za 3 kopy tesař Marek.

Výdaje za lámání vápence a pálení byly různé. Za vápenec potřebný k vypálení jedné pece se nejčastěji platilo 9 kop, mzda za jedno pálení činila převážně 8 až 9,5 kopy. Cena za strych vápna se pohybovala mezi 5,5 - 7 groši. Ve stejném období (1562) stál na vimperském panství pouze 4 groše.¹⁵

V roce 1546 se dopravovalo vápno ze Zvíkova volskými potahy na stavbu kostela sv. Anna, za což bylo vyplaceno 30 grošů. Pro doplnění představy o dopravě v jiných místech je důležitá pasáž

z dopisu třeboňského hejtmana Pěšíka z Bělé z r. 1444, ve kterém píše Oldřichu z Rožmberka, že nedostal sudy na vození vápna a proto vezí v hnojných koších a v korbách.¹⁶ Dalším dopravním prostředkem byly vory, jak je uvedeno v orlických účtech mýtného pod Zvíkovem z konce 16. století. Vápno bylo vedle potravin dokonce nejčastěji plaveným zbožím.¹⁷

V letech 1560 a 1561 páčil horosedlský vápeník Hubáček ve vápenici u Letů pro zvíkovského pána Jindřicha ze Švamberka, vždy za 8 kop grošů. Další vápno koupil zvíkovský úředník od letovských sedláků v roce 1569 za 11 kop 20 grošů.¹⁸ Vápenec pocházel nepochybně z velkého ložiska mezi Horosedly, Lety a Dolními Nerestci, kde se těžil až do nedávné doby.

Z ocenění horosedlského statku r. 1628 vyplývá, že lom na dobrý vápenec je v háji "Roudnej". Z pálení šlo ročně utržit 60 kop grošů a pro domácí potřebu zůstalo ještě 60 strychů vápna. Lom i s vápenicí se odhadoval na 1500 kop grošů míšeňských.¹⁹ V r. 1731 byl odhadován výnos vápenky a lomu na 40 zl.²⁰ Roku 1788 se vápenný lom hodnotil na 1500 zl.²¹ V roce 1779 se zavázala vrchnost přispět mlynáři Vojtěchu Jelínkovi ročně jednou pecí vápna na opravy nebo rozšíření horosedlského panského mlýna.²²

Jihozápadní část lomu patřila k Dolnímu Nerestci. V roce 1623 v pobělohorské konfiskaci propadl Janu staršímu Deymovi ze Stríteže poplužní dvůr Dolní Nerestce s vápenicí.²³ Podle tereziánského katastru zabrala obecní vápencový lom vrchnost. Slib platit²⁴ každého prodaného sáhu 10 kr. však neplnila.²⁴

Toto ložisko pravděpodobně zásobovalo též vápenku v Čimelicích, připomínanou v r. 1597. Deymové si vynutili na svých poddaných povinnost sekat a svázat k ní dříví.²⁵

Bez blízkého zdroje suroviny byla vápenice u Bělčic, která je uváděna roku 1528 v pozůstalosti po Václavu Běšinovi z Běšin a na Bělčicích.²⁶ Jeho čtyři synové při dělení majetku se rozhodli ponechat ji ve společném vlastnictví a užívat podle vzniklé potřeby.

Nejvíce zpráv o pálení se nám zachovalo ze 17. století. Kromě výše uvedených vápenic u Horosedel a Dolního Nerestce je jich na Strakonicku a Písecku připomínáno dalších šest. V roce 1623 byla konfiskována vesnice Kbelnice.²⁷ Zdejší vápenice poskytova-

la podle bývalého majitele 180 strychů vápna, podle jiného údajně nepracovala, poněvadž bylo nutné vápenec dovážet ze sousední Rovné. V témž roce se připomíná pec u Borovan.²⁸ Ve volyňské vápenici²⁹ zase shořel r. 1636 při pálení krov a v roce 1642 je uváděna vápenice u Hradiště,³⁰ která patřila městu Písku. V polovině 17. století pracuje na štěkeňském panství vápenka, která však pro vzdálený zdroj suroviny měla malý výnos. Naopak jiná na řepickém statku s vlastním lomem, jediná v okolí, poskytovala slušný příjem.³¹

V 18. století se vedle známých vápenek u Horosedel a Dolního Nerestce objevují další. V tereziánském katastru je připomínán vápeník v Domanicích,³² v josefinském katastru z r. 1788 panská pec na okraji Střelských Hoštic, nedaleko cesty do Horažďovic.³³ Na varvažovském panství byly koncem 18. století 2 vápenice.³⁴ Jedna z nich pracovala pravděpodobně v Ochoze, kde na zahradě u čp. 30 je umělý pahorek výšky asi 2 m, ze kterého byla odevzdána do píseckého muzea struska.

V roce 1792 se připomíná vápenice v majetku města Písku. Vápna bylo pravděpodobně v Písku zřejmě dost, protože obec ho dávala všem zájemcům o výstavbu ve městě.³⁵ Nedatovaná pec je připomínána na vrchu Malý Mehelník, jejíž stáří by mělo být nejméně z 18. století.³⁶

Nedatovaná je rovněž soustava 2 pecí, které se nacházejí v trati "Na vápence", cca 500 m severně od Starých Kestřan, na jihovýchodním svahu neobdělávaného pozemku ppč. 399. V letech 1980 - 1982 jsem provedl částečný výzkum jedné, která byla lépe zachovalá. Měla oválný půdorys délky cca 2,5 m a šířky 1,85 m. Její dno v hloubce 2,9 m mělo kamennou a cihlovou dlažbu. Středem objektu procházel tahový kanál, 50 cm široký, jehož klenba byla ve výšce asi 50 cm (nyní zřícená). Po stranách měl úzké průduchy, kterými proudil vzduch do topeniště. Průduchy tvořily 2 cihly se šikmým vybráním, položené proti sobě. Na bocích byla pec zúžena vestavěnou zídka 15 cm širokou, na kterou se kladl vápenec do klenby nad ohništěm. Zídka byla 80 - 100 cm od dna objektu. Stěny jsou vyzděny převážně z lomového kamene, ojediněle i z cihel. Směrem ke dnu se mírně zužují. Ve stěnách je 7 svislých průduchů, 6 - 10 cm širokých a hlubokých. Kolem pece, zabudované do svahu, je hliněný násep 30 - 60 cm vysoký,

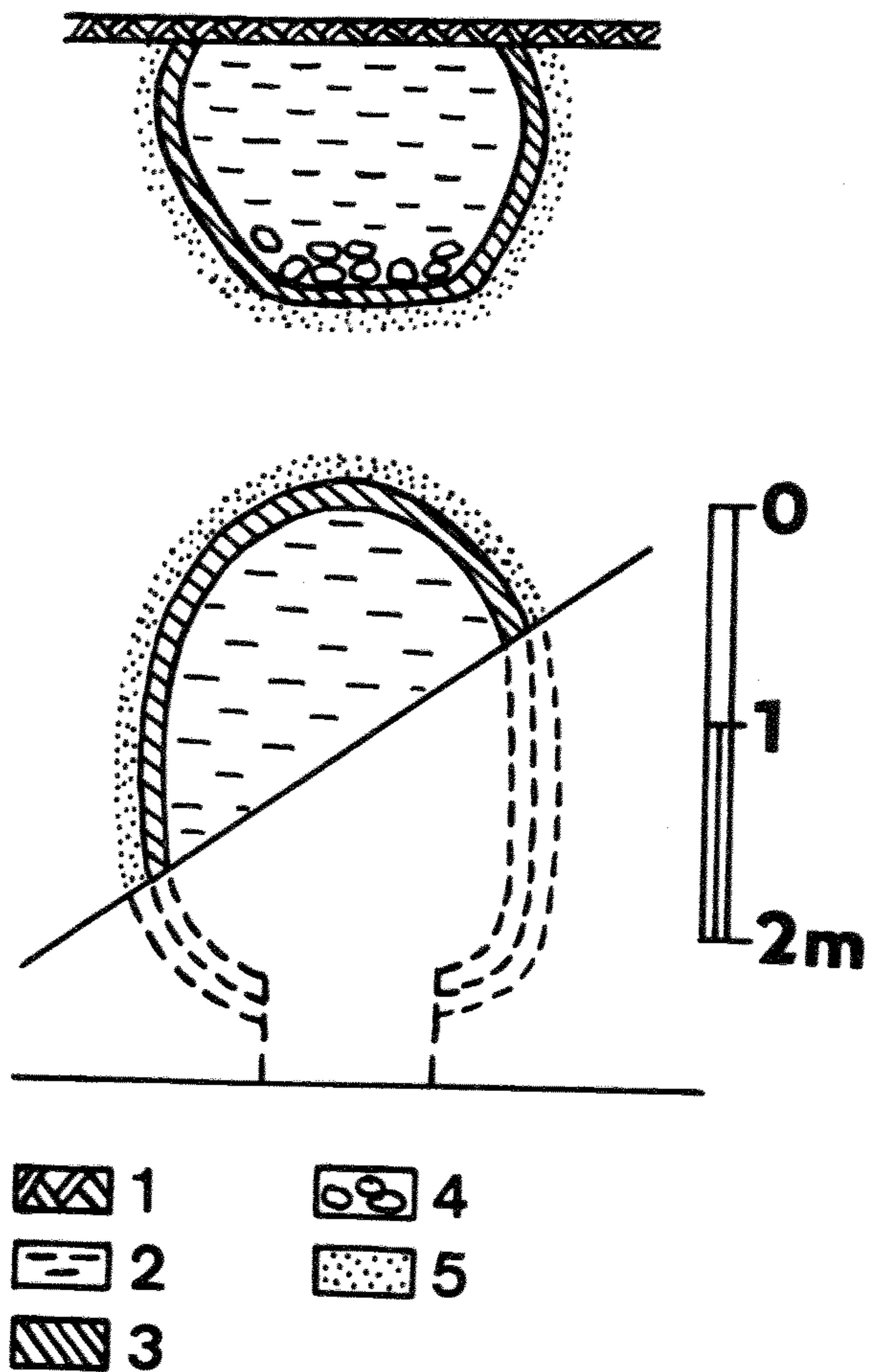
na jehož povrchu jsou drobné hrudky vypálené hlíny. Čelo objektu je orientováno k jihu, kde je obslužný prostor, ze kterého byla současně obsluhována též druhá pec, orientovaná téměř v pravém úhlu východním směrem.

Horní vrstvu výplně tvořily recentní odpadky. Pod nimi byly v hlíně úlomky cihel, kameny, vrstva vápna a kousky hliněných vymazávek. Čelo pece vzhledem k rostoucím stromu nebylo prozkoumáno. Žádný z nálezů nedovoluje datování. Z místních obyvatel již nikdo o pálení v peci neslyšel. Její konstrukce je navíc odlišná od vápenic, používaných v této oblasti ve druhé polovině 19. století a na počátku 20. století.

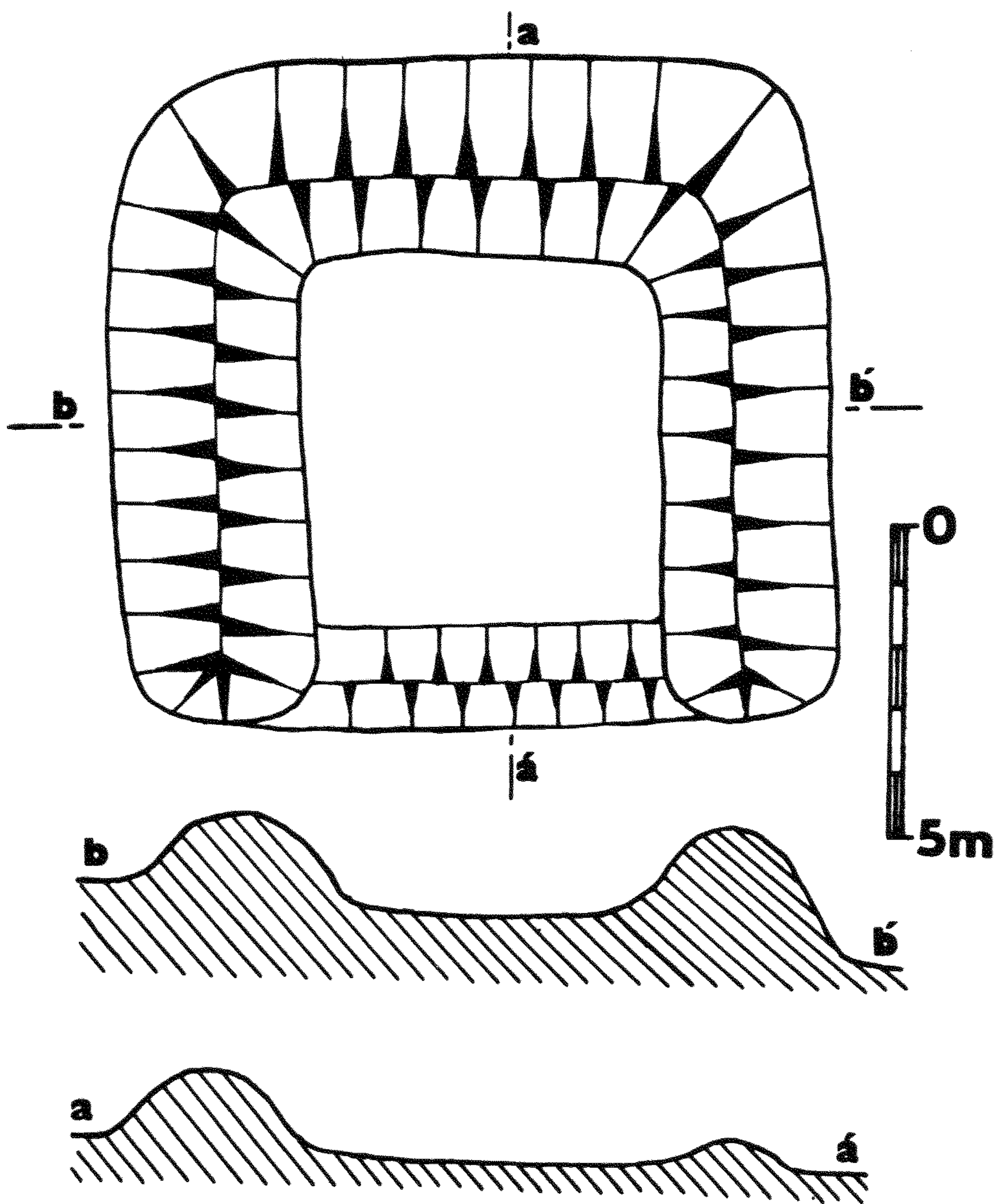
Poznámky

- 1) (dan), Překvapení pro archeology, Jihočeská pravda 28, 8.9.1972, č. 212; J. Frey, Jedinečný historický nález, Zítřek 23, 27.9.1972, č. 38. Za umožnění prostudování zbytků vápenice v milevském muzeu a informace o nálezu děkuji řediteli muzea J. Freyovi.
- 2) V. Mostecký, Dějiny bývalého královského města Vodňan, d.I., Praha 1940, 56.
- 3) V. Mostecký, c.d., 73, 92, 97, 98, 128, 154, 170 a 199.
- 4) V. Mostecký, c.d., 132, 199, 209.
- 5) V. Mostecký, c.d., 234-235.
- 6) V. Mostecký, c.d., 169. A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze král. českého 7, Písecko, Praha 1934 - II. vydání, 101 uvádí rok smlouvy již v r. 1537.
- 7) V. Mostecký, c.d., 283.
- 8) B. Nechvátal - P. Radoměrský, Mladohradištní pohřebiště v Radomyšli u Strakonice, Archeologické rozhledy 16, 1964, 670.
- 9) A. Hejna, Volyně, in: BZO 1975, 101; A. Hejna, Tvrz ve Volyni, Volyně 1979, 19.
- 10) -jm-, Krty. Středověká pec na pálení vápna, Výběr z prací členů Historického klubu při JČM v Č.Budějovicích 15, 1978, 284.
- 11) J. Fröhlich, Nové poznatky o hrádku Křikava, Výběr... 18, 1981, 49.
- 12) J. Pešice, Ke článku J. Fröhliche: Nové poznatky o hrádku Křikava, Výběr ... 18, 1981, 226.
- 13) A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království českého, d. 11, Prácheňsko, Praha 1936 - II. vydání, 3, 33.

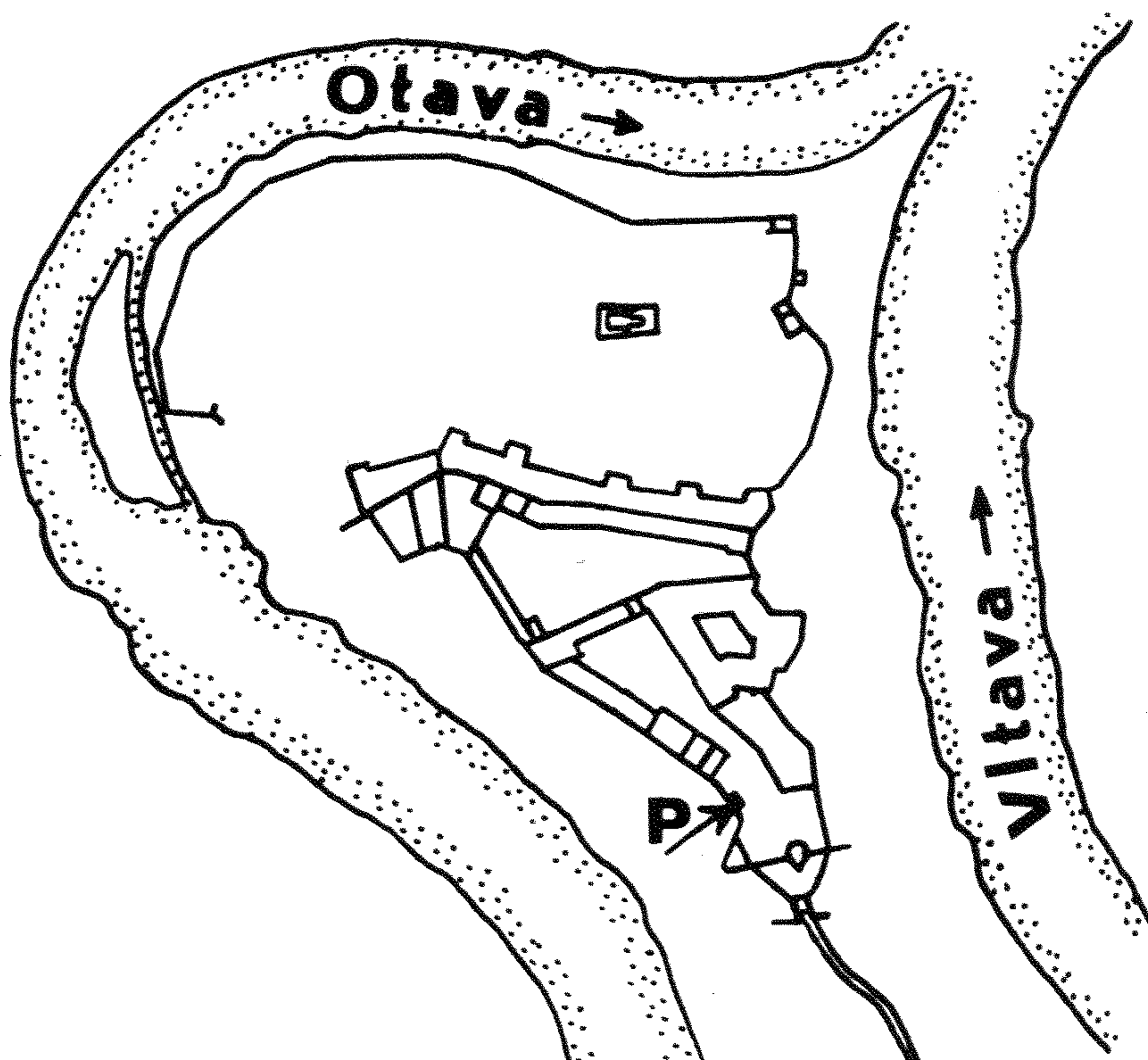
- 14) Č. Zíbrt, Z dějin zámku a panství Zvíkova, Časopis muzea království českého 83, 1908, 76-117.
- 15) A. Sedláček, Paměti a doklady o staročeských mírách a vahách, Praha 1923, 230.
- 16) B. Ryněšová, Listinář a listář Oldřicha z Rožmberka, sv. II, Praha 1932, 399.
- 17) V. Scheufler - V. Šolc, Voroplavba na jihočeských tocích, Opera ethnologica 5, Praha 1970, 9.
- 18) Č. Zíbrt, c.d., 105, 113.
- 19) J. Toman, Minulost a přítomnost vsi Horosedel, České Budějovice 1973, 14.
- 20) J. Toman, c.d., 44.
- 21) J. Toman, c.d., 66.
- 22) J. Toman, c.d., 52.
- 23) T. Bílek, Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618, Praha 1882-1883, 1183.
- 24) Tereziánský katastr český, sv.2, Praha 1966, 225
- 25) J. Toman, Pohledy do historie. Husitství na Písecku. Poměry poddanské (1.část), Zítřek 21, 22.7.1970, č. 30.
- 26) L. Stehlík, Šlépěje času, Bělčice 1976, 24.
- 27) J. Dyk, Popis politického okresu Strakonického, d. II, Strakonice 1925, 130.
- 28) T. Bílek, c.d., 4.
- 29) F. Teplý, Dějiny města Volyně a okolí, Písek 1933, II. doplněné vydání, 206.
- 30) T. Bílek, c.d.
- 31) G. Hofmann, Panství Štěkeň po třicetileté válce, Jihočeský sborník historický 48, 1979, 107. Vápenka u Štěkně je připomínána též v r. 1798: G. Hofmann, Nová osada Slatina na panství Štěkeň, Jihočeský sborník historický 52, 1983, 52.
- 32) Tereziánský katastr český, sv. 2, Praha 1966, 267.
- 33) SÚA Praha, Kniha popsání a vyznání vejnositelů gruntovních obce Hoštice. Hony druhý: Na Hlibočince (Top. No.99-192).
- 34) J. Novotný, Dějiny Varvažova, románová příloha Píseckého kraje, Písek 1935, 7.
- 35) A. Sedláček, Dějiny královského krajského města Písku nad Otavou, d. II, Písek 1912, 27, 29.
- 36) A. Sedláček, Dějiny královského krajského města Písku nad Otavou, d. III, Písek 1913, 42.

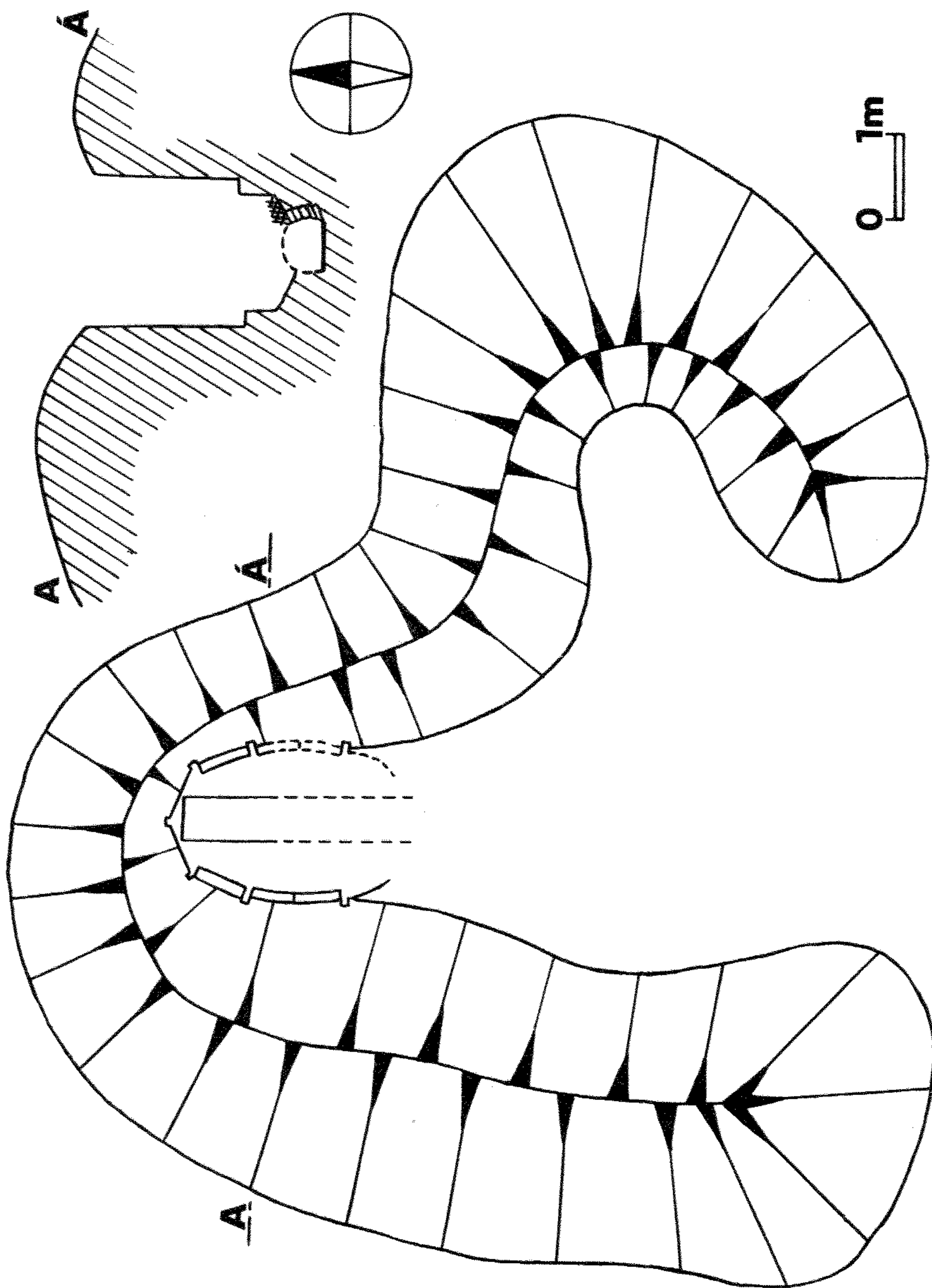
Obr. 1. Krty, okr. Strakonice. Vápenická pec. Podle náčrtu J. Michálka a údajů p. Matašovského rekonstruoval J. Fröhlich. Legenda: 1 - ornice, 2 - šedočerná výplň s keramikou ze 16. století, 3 - cihlově červená vyzávka, místy zpečená, 4 - vápenec, 5 - tmavá propálená vrstva s uhlíky.

Obr. 2. Krajníčko, okr. Strakonice. Schéma vápenické pece v podhradí Helfenburku.

Obr. 3. Zvíkovské Podhradí, okr. Písek. Poloha vápenické pece na hradě Zvíkov - označeno P a šipkou.

Obr. 4. Staré Kestřany, okr. Písek.
Dvě vápenické pece.